Markku Jokisipilä,
dosentti, johtaja
Eduskuntatutkimuksen keskus
Turun yliopisto

25.9.2017

Lausunto eduskunnan perustuslakivaliokunnalle Demokratiapoliittisesta toimintaohjelmasta (O 18/2017 vp)

Kiitän kutsusta saapua kuultavaksi valtioneuvoston vuosiksi 2017–2019 laatimasta demokratiapoliittisesta toimintaohjelmasta. Koska tiiviin lausunnon ja lyhyen asiantuntijakuulemisen puitteissa ei ole mielekästä ja mahdollistakaan kommentoida kattavasti yli 200-sivuisen ohjelman kaikkia kohtia, keskityn tässä lausunnossakin kaikkein tärkeimpiin kysymyksiin yleisluontoisella tasolla. Koska uskon valtio-opillisten näkökulmien tulevan varsin pätevästi katetuiksi muissa perustuslakivaliokunnalle esitettävissä lausunnoissa, tarkastelen itse asiaa ennen kaikkea historiallisesta näkökulmasta pyrkien löytämään menneestä kehityksestä ohjenuoria sille, mitkä ovat demokratiamme suurimmat ongelmakohdat ja miten meidän tulisi pyrkiä demokraattista järjestelemäämme kehittämään.

Suomalaisessa valtio-opillisessa tutkimuksessa on vakuuttavasti osoitettu, että demokratiamme suurimpia haasteita tällä vuosituhannella ovat olleet poliittisen yhteiskunnallisen osallistumisen eriytyminen ja yhteiskunnallisten jakolinjojen kärjistyminen eli polarisaatio. Kaikkein demokratian kehittämiseksi otettavien askelten tulisi ennen kaikkea pyrkiä ottamaan nämä kaksi laajaa trendiä huomioon ja pyrkiä lieventämään niiden takana vaikuttavia taustasyitä. Jotta tämä voisi onnistua, meillä tulee olla riittävä ymmärrys sen yhteiskunnallisen ja historiallisen muutoksen syvyydestä, joka on tapahtunut korkeiden äänestysprosenttien ja laajalle levinneen puolueaktiivisuuden vuosikymmenistä luvuilta tähän päivään.

Äänestysprosenttien ja puolueiden jäsenmäärän valossa yhteiskunnallisen aktiivisuuden kulta-aikaa olivat 1960-, 1970- ja 1980-luvut. Tuolloin elettiin erittäin voimakkaan yhteiskunnallisen murroksen aikaa, jolloin Suomi hyvin lyhyessä ajassa muuttui maatalousvaltaisesta ensin teollisuus- ja sitten palveluyhteiskunnaksi. Näinä vuosikymmeninä rakennettiin pohjoismainen hyvinvointivaltio, jolla kaiken muun ohella oli hyvin vahvaa poliittisesti sosialisoivaa eli järjestelmään kiinnittävää vaikutusta. Yhteiskunnallisista epäkohdista ja monien kansalaisryhmien taloudellisen tilanteen puutteista huolimatta ajanjaksoa leimasi kansalaisten suuren enemmistön jakama tulevaisuususko ja kokemus siitä, että yksilö oli omalla panoksellaan mukana rakentamassa ja kehittämässä suomalaista yhteiskuntaa. Maan vaurastuessa keskimääräinen elintaso ja koulutustaso sekä terveystilanne kohenivat valtavasti. Sukupolvesta seuraavaan tapahtunut sosiaalinen nousu oli normi, jonka toteutumiseen henkilökohtaisten ponnistelujen seurauksena ihmiset laajasti luottivat.

Toisen maailmansodan aikaiset kokemukset olivat näinä vuosikymmeninä vielä tuoreena muistissa ja ulkopoliittisesti haastava naapuruus kommunistista yksipuoluejärjestelmää noudattaneen suurvalta-Neuvostoliiton kanssa loi laajoille kansalaiskerroksille ymmärryksen demokratian merkityksestä. Puoluenäkökulmien osin voimakkaistakin eroista huolimatta poliittisen kenttämme läpäisi yhteisymmärrys demokraattisesta hallitusmuodosta ja kansanvaltaisesta päätöksentekokulttuurista kaikkein tärkeimpänä yhteiskunnallisena pääomanamme. Vaikka kansalaisten suhtautuminen eri hallitusten toteuttamaan politiikkaan

saattoi olla hyvinkin kriittistä, tämä arvostelu ei kohdistunut järjestelmään. Rivikansalaisten keskuudessa erityisesti jatkuvasti kohonnut elintaso toimi parhaana ja konkreettisimpana mahdollisena demokraattiselle järjestelmälle legitimiteettiä tuottavana argumenttina.

Konsensuskulttuurin keskiössä oli eri poliittisten ryhmien jaettu näkemys siitä, että tietyt yhteiskunnallisen kehityksen suuret kysymykset olivat liian merkittäviä alistettaviksi repivään puoluepoliittiseen kamppailuun. Tämä perusasenne loi monipuoluekoalitioiden todellisuudessa tärkeää valmiutta neuvotteluihin, kompromisseihin ja omista ryhmäkohtaisista eduista tinkimiseen. Yhdistyneenä parlamentaarisiin komiteoihin konsensusajattelu oli merkittävä yhteiskunnallisen luottamuksen tuottaja, jonka vaikutukset ulottuivat poliittisen eliitin toiminnasta aina kansalaisten arkipäiväisen yhteiskunnallisen ajattelun tasolle.

Nykyään olemme tilanteessa, jossa kaikki edellä hahmotellut historialliset menestystekijät ovat joko jo lakanneet vaikuttamasta tai ovat vaarassa kadota kokonaan. Demokratiapoliittisen toimintaohjelman SWOT-analyysissa (taulukko, sivu 28) mainitaan 15 suomalaisen demokratian vahvuutta. Monet näistä vahvuuksista ovat syntyneet ja kypsyneet sellaisissa yhteiskunnallisissa ja historiallisissa olosuhteissa, jotka olivat hyvin erilaiset nykytodellisuuteen verrattuna. Vaikka edelleen menestymme loistavasti kansainvälisissä demokratiavertailuissa, ovat ainakin seuraavat taulukossa luetellut suomalaisen demokratian vahvuudet akuutisti uhattuina:

- yhteiskunnallinen vakaus
- yhdessä sopimisen kulttuuri
- äänestämisen normi
- demokratian korkea arvostus
- kansalaisten hyvät tiedolliset valmiudet (erityisesti yhteiskunnallisissa kysymyksissä)
- vähäinen yhteiskunnallinen eriarvoisuus
- kansalaisten luottamus instituutioita kohtaan ja sosiaalinen pääoma korkealla tasolla
- vapaa media
- toimiva monipuoluejärjestelmä

Todennäköisesti merkittävin tavallisten kansalaisten poliittista järjestelmää koskeviin asenteisiin vaikuttanut muutos on ollut siirtymä pysyvältä vaikuttavan heikon talouskasvun todellisuuteen. Yksittäisen työntekijän asema työmarkkinoilla on nykytilanteessa huomattavasti epävarmempi kuin 1980-luvulla ja rakenteellinen työttömyys on tuottanut suuren joukon kansalaisia, joilla ei tosiasiassa ole realistisia työllistymisen mahdollisuuksia. Verrattuna poliittisen osallistumisen ”kultaisiin vuosikymmeniin” monien ihmisten tulevaisuushorisontit ovat radikaalilla tavalla kaventuneet ja synkentyneet. Yksilön tasolla tämä ei voi olla vaikuttamatta järjestelmään kiinnittymiseen ja omia osallistumismahdollisuuksia koskeviin käsityksiin. Äänestämättä jättäminen ja arvostuksen puute demokraattista järjestelmää kohtaan kulkevat käsi kädessä taloudellisen heikompiosaisuuden kanssa.

Suurin uhkatekijämme on yhteiskunnallinen jakautuminen. Ellemme saa sitä pysäytettyä, olemme vaarassa menettää monet SWOT-analyysissa luetelluista perinteisistä vahvuuksistamme. Tämän hetkinen jakautumisesta käytävä julkinen keskustelumme kaipaisi enemmän juuri sitä oivallusta, joka demokratiapoliittisen toimintaohjelman sivuilla 100-101: ”Vihapuheen ja rasistisen käytöksen taustalla voi olla myös epäoikeudenmukaisuuden, ulkopuolisuuden, merkityksettömyyden ja joskus kiusaamisen kokemuksia ja tunteita”.

Vaikka asiasta varsin vähän vielä toistaiseksi ristiriidatonta tutkimustietoa onkin, vaikuttaa, että meillä on kasvava joukko ihmisiä, joka suhtautuu lähtökohtaisen epäluuloisesti vallitsevan järjestelmämme toimintaan ja kokee tulevansa tämän järjestelmän systemaattisesti syrjimäksi ja ohittamaksi. Vaikka vihapuheen ja rasismin vastainen kamppailu on äärimmäisen tärkeää, samalla on pidettävä huoli siitä, että niiden määritelmät ovat juridisesti päteviä. On tärkeää ymmärtää, että ns. vihapuheeksi tulkittu ilmaisu on useissa tapauksissa pikemminkin oire yhteiskunnallisen luottamuksen horjumisesta kuin itsessään syy tämän luottamuksen horjumiseen.

Koulutus ja kasvatus ovat tärkeimpiä käytössämme olevia keinoja suomalaisen demokratian tukemiseen. Turun yliopiston eduskuntatutkimuksen keskus on mukana Strategisen tutkimuksen neuvoston ”*Muuttuva yhteiskunta ja kansalaisuus globaalissa murroksessa*” -teemasta rahoitetussa hankkeessa” *Kansalaisuuden kuilut ja kuplat*” (BIBU), jossa haetaan ratkaisuja yhteiskunnallisen ilmapiiriin polarisoitumisen ehkäisyyn. ”Diginatiivit ja demokratia” –hankkeessamme pyrimme kehittämään peruskouluissa menestyksellä lanseeratun Yrityskylä-konseptin mallia seuraavaan Demokratiakylä-opetusvälinettä. Osana tätä hanketta luodaan erityisiä ”demokraattisia interventioita”, joita voidaan käyttää kouluopetuksessa demokratian arvostuksen ja sitä koskevan tiedon edistämiseen. Yksi näistä on ”yhteiskunnallinen havainto- ja ongelmanratkaisulaboratorio”, joissa oppilaalle oman tekemisen kautta pyritään tuottamaan elämyksiä ja oivalluksia demokraattisen järjestelmämme toiminnasta ja kansanvaltaisen päätöksenteon tärkeydestä. Parhaillaan neuvottelemme opetus- ja kulttuuriministeriön kanssa rahoituksesta tälle tutkimushankkeelle.